

[0195]

OP EIGEN BAN-EN-BOED

Waling Dykstra jowt yn syn wurdboek nêst *banneboet* de fariant *manneboet*. It gebrûk fan de wurden is biheind ta de útdrukking 'op eigen banneboet/ manneboet', dy't 'op eigen forantwurding' bitsjut. Hokker fan beide foarmen is oarspronklik? De skriuwwize mei *-t* liket to wizen op in gearstalling mei de út âlder Frysk wol bikende njonkenfoarm *boet* fan *boete*. Dan wurdt it forliedlik om yn *manneboet* de eigentlike foarm to sjen en yn *banneboet* de forfoarming troch ynfloed fan de *-b-* fan *-boet*. De bitsjutting soe dan wêze 'manjild', âldfrysk `werield', de boete dus foar it deaslaen fan in minske. Dy forlieding is hjirom sa great, om't de bisibbe spraken likenze foarmen kenne; it angelsaksysk *mannbót*, it ingelsk *manbote*, it midleechdútsk *manbote -bute*, it midleechlânsk *manboete*, it âldnoarsk *mannbætr*, it midsweedsk *manz bot* of *manbot*, it nijsweedsk *mansbot*, âlder en nijdeensk *mandebod*, it yslânsk *mannbætur*, de beide ¹⁾ noarske talen *mannebot*. Mar it oars oan rjochtswurden sa

1) De Nijnoarske wjergera is net to finen yn de wurdboeken fan Aasen en Røss, mar stiet yn J. Skar, *Gamalt or Sættesdal I* (1961) s. 66.

rike âldfrysk lit ús yn de steek en hat de lúkse fan twa bineamings foar 'manjild' net wollen.

Sytstra en Hof forklearje de boppeneamde útdrukking op s. 221 fan har *Spraakkunst* út 'op eigen ban en boete' en dy forklearring is húsriem wurden by de oplieders ta alderhanne diploma's en akten Frysk. Mar ek hja-en wiene mei har útliz op it forkearde paed, sille wy sjen. Pref. Buma wie sa freonlik en wiis my op it Lex. Fris. fan Halbertsma, dy't ûnder *bàn* út Stürenburg syn Ostfr. Wtb. oanhellet *up eegen Bann un Bod*, dat omstavert ta *Up égen ban un bod* en as Fryske forklearring jowt 'op eigen manneboed', mei in *d* dus. Ten Doornkaat Koolman jowt yn sÿn Eastfrysk wurdboek de neikommende eksimpels: 'hê dê dat *op sîn égen ban un bod*', 'de jungens sünt dêr *up hör égen ban un bod* hengân', 'hê steid nog *unner ban un bod*'. Halbertsma syn forbining fan de Eastfryske en de Westerlauwerske Fryske útdrukking komt nammersto sterker to stean, om't yn it Aldfrysk *ban* en *bod* yn in fêste forbining foarkomme, *ban* en *bote* nea. Sa hat Von Richthofen 'bi lioeda *bode* ende bi frana *ban*' (W 53, 9-10), 'deeren tuisscha ne thoe hi neen *ban* tyelda ner *bod*' (W 389, 29-30), 'Soe hwa so tree daghen herich an da sinde stinsen haet, so ne thoe hy dis fyarda deys hor *bod* ner *ban* tyelda' (W 404, 30-32). It koarte lûd yn âldfr. *bod* hat him troch rekking en diftongearing ûntjown ta de [uə] yn 'banneboet, manneboet'. Hoe en hoenear't de kwaliteitfoaroaring yn syn wurden gien is, witte wy net. Wol sil men oannimme meije, dat as de skriuwwize *boed* opkomt wy it stadium fan it koarte lûd yn *bod* foarby binne, sa yn it earste foarbyld út Sipma syn Oork. I, 83 r. 3, in origineel fan 25 II 1441 : 'Ic ... dwe kuit ... ho dat Idze ... koem in vse *riucht* ende brochte to boedem fiif jerda fanes . . .'. Net it wurd *boete*, mar *bod* is dus biwarre yn de foarm *-boet* en dy sille wy dus, salang't wy histoarysk staverje, mei Halbertsma *-boed* skriuwe moatte. 'Ban-en-boed' is dus wurden ta 'banneboed' en dat koe nei de ta *-m* wurden *-n* fan 'eigen' maklik forbasterje ta 'manneboed'.

Teake Hoekema.

OP EIGEN BAN-EN-BOED (2)

Op *Op eigen ban-en-boed* [1] yn *U. W. X 4* komme hjir in mennich oanfollingen, dy't ik foar it grêtste part to tankjen ha oan pref.dr. W.J. Buma en dr. J. Naarding. Hja stamme wiswier út (hjoeddedei) ûnfryske kontreijen, mar binne fan bilang om de ierdrykskundige spried fan de útdrukking fêststelle to kinnen. Yn H. Molema syn *Wtb. d. Gron. Mda. im 19. Jh.* (Norden-Leipzig, 1888) fine wy op *bandevout* al de útdrukkingen *op eigen bandevout* 'zonder verlof' en *op ijgen man en vout* 'op zijn eigen houtje, zonder er toe gerechtigd of gemachtigd te zijn'. It *Nw. Gron. Wb.* (1952²) fan K. ter Laan foeget dêr ûnder forwizing nei de ús bikende Eastfryske foarbylden jitte oan ta *op zien aigen bannevout, op aigen mandevout*. De *-n* fan *aigen* sil wol meiwurke ha ta de *m-* fan *mandevout* ensfh., wylst de *v-* fan *vout* wol forklearre wurde moatte sil út in driuw ta bigryplik meitsje wollen fan it eardere **bout* of **boud*, hwermei't ek it op inoar folgjen fan twa wurden mei *b-*, dat hjir as steurend field is, út 'e wei wie. Ek it *Schlesw.-Holst. Wtb.* jowt op *bann* de útdrukking *up sien egen Ban un Bott* 'aus eigener Macht'. Wy fine nammers yn it *Mnd. Wtb.* fan Lasch en Borchling al *ban unde bot hebben över*, d.w.s. '(tsjerklik of wrâldlik) to kedizen ha oer'.

Fryslân, Grinslân, Eastfryslân en it fierdere Leechdútsk yn Dútsklân hawwe hjir dus bisibbe taeleigen, gearstald út de eleminten *ban* en *bod*, it lêste fanwege de fal dêr 't it yn brûkt waerd hjir en dêr mei in langere lûding. Dêrfoaroer brûkt it Súd in forbining mei *ban* en *boete*, dy't yn it oerdrachtlike itselde bitsjut as uzes mei *ban-en-boed*. It WNT hat ûnder *ban* út C. Huygens syn *Koren-bloemen* (Amst., 1672) I s. 201 de folgjende rigels oanhelle: *Ick ... / En begae noch ban noch boet, / Voor 't misdijen mijner moet*. En út A. Pels syn *Gebruik en misbruik des tooneels* (Amst., 1681) s. 20: */ ... ik wil regel, wys, noch wetten / Op 's dichters hooge geest, noch keur van schryven zetten. / Elk hebb' zyn inzicht; elk schryve op zyn eigen' ban, / En boete*. It oarspronklik gebrûk stamt lykas *op eigen ban-en-boed* fansels út de rjochtssfear. Dêr hat it WNT ien foarbyld fan. De *Landtrechten van Over-Yssel* (Dev., 1630) ha nml. yn I, 2, 10: *Voorts sal oock eenen jederen geoorlooft wesen, syn eygen saken op*

sijn selfs ban ende boete, als van oldes, voor te stellen, te verdedigen, ende ten eynde te vervolgen. Drinte, rjochtskundich út it súd biynfloede, jowt noch âldere foarbylden. De *Goorspraken van Drente* (1928-1931) ha op it jier 1563 (s. 46): *Henrick gaff eene oirkonde und antwoirde, dat hy hem geenen turff gewesen hadde, die hy toe onrechte geladen heft; heft hy geladen, op syn ban ende up syn boete.* En op 1575 (s. 242): ... *tpeert . . ., wolde hy dat koepen, mocht hy doen op syn ban ende boete.* Op 1577 (s. 319) noch: ... *wil hie de beesten daerboven weder hennemen, dat mach hie doen op syn ban ende boete.* Dat de forbining noch libbet, docht bliken út it *Tw.-Achterh. Wb.* fan G.H. Wanink, dy't *Op êegen ban en bôte* 'op eigen risico' opjowt en *man en bôte* forkeard rekkent.

Teake Hoekema.